

Marta Michalska

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II

Kraków

marta.michalska@upjp2.edu.pl

PRZEMIANY FUNKCJONALNE PIELGRZYMOWANIA (NA PRZYKŁADZIE KRAKOWSKICH PIESZYCH PIELGRZYMEK ZMIERZAJĄCYCH NA JASNĄ GÓRĘ)

FUNCTIONAL CHANGES OF PILGRIMAGES: FINDINGS FROM KRAKÓW FOOT PILGRIMAGE TO JASNA GÓRA

Zarys treści: Pielgrzymowanie spełnia przede wszystkim funkcje w sferze religijnej i duchowej, ale także w innych sferach i dziedzinach życia społecznego. Niektóre funkcje pielgrzymowania realizowane są również w ramach aktywności turystycznej, np. edukacyjno-poznawcza, wychowawcza, społeczno-integracyjna, kulturowa czy rekreacyjno-wypoczynkowa. W artykule omówiono wyżej wymienione funkcje oraz wyjaśniono przyczyny przemian funkcjonalnych pielgrzymowania. Badania wykonano w oparciu o wybrane pozycje z literatury oraz studia terenowe przeprowadzone w latach 2006-2013 nad pieszymi pielgrzymkami zmierzającymi z Krakowa na Jasną Górę w Częstochowie. W celu pozyskania danych ilościowych i jakościowych sięgnięto m.in. po metodę sondażu diagnostycznego (w latach 2006-2008 zebrano 579 ankiet), technikę wywiadu i obserwacji. Analizując krakowski pieszy ruch pątniczy, można zaobserwować pewne zmiany funkcjonalne. Pielgrzymka nadal pełni głównie funkcję religijną, daje o sobie znać rosnące zainteresowanie grupami, w których ważną rolę odgrywa indywidualna modlitwa w ciszy. Jednocześnie następuje ograniczenie funkcji integracyjnej względem osób zamieszkujących miejscowości położone na szlakach pątniczych.

Słowa kluczowe: pielgrzymka, funkcje pielgrzymowania, Jasna Góra

Key words: pilgrimage, functions of pilgrimages, Jasna Góra

Wprowadzenie

Według definicji Antoniego Jackowskiego „za pielgrzymkę uważa się podjętą z motywów religijnych podróż do miejsca uważanego za święte (*locus sacer*) ze

względem na szczególne działanie w nim Boga lub bóstwa, aby tam spełniać określone akty religijne, pobożności i pokuty” (Jackowski 2009, s. 229). Pielgrzymowanie pełni więc przede wszystkim funkcje w sferze religijnej i duchowej, ale także w innych sferach i dziedzinach życia społecznego. Niektóre funkcje pielgrzymowania realizowane są również w ramach aktywności turystycznej, np. funkcja edukacyjno-poznawcza, wychowawcza, społeczno-integracyjna, kulturowa czy rekreacyjno-wypoczynkowa. Realizacja owych funkcji w ramach pielgrzymowania wydaje się zrozumiała i naturalna, również z uwagi na fakt, że pielgrzymowanie to jedna z najstarszych form wędrowania, protoplasta turystyki (Ostrowski 1996, s. 354). Omalizując w niniejszym artykule wyżej wymienione funkcje, podjęto się próby wyjaśnienia przyczyn przemian funkcjonalnych pielgrzymowania. Analizy tematu dokonano w oparciu o wybrane pozycje z literatury oraz studia terenowe przeprowadzone w latach 2006-2013. W celu pozyskania danych ilościowych i jakościowych o Pieszej Pielgrzymce Skalecznej (PPS) oraz pozostałych krakowskich pieszych pielgrzymkach (PPC, PPK, PPD¹) zmierzających na Jasną Górę w Częstochowie, sięgnięto m.in. po metody sondażu diagnostycznego (badania ankietowe z użyciem Kwestionariusza I)² oraz techniki wywiadu³ i obserwacji⁴.

Funkcja religijna

Zasadniczą funkcją pełnioną przez sanktuarium jasnogórskie, będące celem milionów pielgrzymów corocznie przybywających do częstochowskiego klasztoru, bezsprzecznie jest funkcja religijna, a związana jest ona silnie z funkcją integracyjną i narodową (Sołjan 2012, s. 149, 154-159). Religijny cel, motywowany pragnieniem

¹ PPC – Piesza Pielgrzymka Cysterska, PPK – Piesza Pielgrzymka Krakowska, PPD – Piesza Pielgrzymka Dominikańska.

² W artykule zaprezentowano jedynie wybrane wyniki badań ankietowych. Badania przeprowadzono trzykrotnie (z użyciem Kwestionariusza I) w latach 2006, 2007, 2008, w trzecim dniu trwania pielgrzymki skalecznej (PPS). Analizie poddano w sumie 579 kwestionariuszy, w badaniu uczestniczyło 72,7% pątników skalecznych (100% – 797 pielgrzymów). Zamieszczone w kwestionariuszu pytania otwarte i zamknięte w liczbie 20 odnosiły się do celów, motywów oraz szeroko rozumianych okoliczności pielgrzymowania. Dane demograficzne respondentów pozyskano, analizując odpowiedzi udzielone na 10 pytań „metryczki”. Struktura społeczna i geograficzna osób badanych – dominującą grupę stanowili: katolicy praktykujący (95,7%), kobiety (68,7%), pielgrzymi w wieku 46-55 (25,4%) i 56-65 lat (20,9%), osoby z wykształceniem wyższym magisterskim (34,7%) i średnim (30,4%), pracownicy umysłowi i techniczni (45,8%, z czego niemal połowa to nauczyciele), osoby pracujące (48,0%) i emeryci (21,8%), mieszkańcy miast (76,7%). Szczegółową analizę struktury społecznej respondentów oraz kwestionariusze zamieszczono w pracy: Michalska 2014, s. 168-174, 181.

³ W artykule powołano się na kilka spośród 67 wywiadów (wywiad swobodny ukierunkowany; jawny), które autorka jako ankieter przeprowadziła z organizatorami i uczestnikami pieszych pielgrzymek krakowskich (PPS, PPK, PPD).

⁴ Prowadzono obserwację jakościową nieskaterygowaną, bezpośrednią. Jako obserwator oraz jako członek badanej społeczności autorka realizowała obserwację uczestniczącą ukrytą (całkowicie uczestnik), uczestniczącą jawną (uczestnik jako obserwator) – PPS, PPD oraz nieuczestniczącą jawną – PPS, PPK. Szczegółowy opis zastosowanych metod zamieszczono w: Michalska 2014, s. 11-29.

przemiany duchowej, który przyświeca osobie nawiedzającej sanktuarium (Datko 2002, s. 120-121), łączy pątnika z ośrodkiem kultu i odróżnia pielgrzymia od turysty. Mimo pewnych zmian funkcjonalnych, jakim podlega zjawisko pielgrzymowania, również współcześnie podstawowa – religijna – funkcja owego zjawiska została zachowana, „pielgrzymki to przede wszystkim jedna z praktyk religijnych” (Jackowski 2005, s. 151), która mimo pogłębiania się procesu sekularyzacji, zyskuje na znaczeniu i popularności. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że wzrasta również liczba osób, u których dominują motywacje pozareligijne, co zdaniem Z.S. Jabłońskiego tym bardziej skłania do tego, by „pogłębić religijny sens pielgrzymki” (Jabłoński 2004, s. 330-331).

Jak podaje A. Jackowski, „w latach osiemdziesiątych obok treści religijnych niemal równorzędną rolę odgrywały elementy patriotyczne” (Jackowski 2005, s. 151). Obecna sytuacja polityczna, gospodarcza i społeczna skłaniają pątników i organizatorów do skupienia uwagi na szerszym wachlarzu problemów. Zmiany zachodzą również w formie i charakterze realizacji funkcji religijnej. Współcześnie większą uwagę zwraca się na potrzebę indywidualnego kontaktu z Bogiem, dlatego w kilkudziesięciu lub kilkusetosobowych wspólnotach pątniczych częściej stwarza się pątnikom warunki doświadczenia ciszy. Bardzo duże zainteresowanie uczestnictwem w grupach „Ciszy”, istniejących w ramach Pieszej Pielgrzymki Dominikańskiej oraz Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Metropolitalnej (na wzór krakowski od 2003 roku)⁵, jest dowodem na to, że podjęto właściwe decyzje, zmieniając nieco formę pielgrzymowania dla tych osób, które nie odnajdują się w tradycyjnej formule pielgrzymki. Potrzebę wyciszenia ujawniają nie tylko uczestnicy wspólnot dominikańskich⁶, ale także pątnicy zmierzający z Pieszą Pielgrzymką Skałeczną na Jasną Górę⁷. Pielgrzymi skałeczni wskazali w badaniach ankietowych, że najbardziej podczas wędrówki brakowało im *indywidualnej modlitwy w ciszy* (35,2% osób). Spośród ośmiu zaproponowanych form modlitwy, na kolejnych pozycjach – określając zbyt małą częstotliwość występowania danego rodzaju modlitwy – wskazano: *świadcstwa* (29,7%), *kontemplację i medytację* (23,8%) oraz *indywidualne rozmowy, rozważania o Bogu* (23,7%)⁸. Duże zainteresowanie udziałem w pielgrzymkach pieszych wskazuje, że pątnicy nadal pragną przede wszystkim pielgrzymować we wspólnotach, jednocześnie

⁵ Warto zaznaczyć, że podczas PPD cisza nie obowiązuje przez cały czas jej trwania, pątnicy wysłuchują konferencji, wspólnie głośno się modlą, śpiewają (niemal nie korzystając z instrumentów). Przewodnik określa, na których etapach wędrówki obowiązuje cisza (Koszańska 2011).

⁶ O tym, że współcześnie coraz częściej pielgrzymi wybierają grupy pokutne, nastawione na medytację, wspomina również dziennikarka Radia Kraków A. Kluz-Łoś, wielokrotnie podejmująca się rozmów z pielgrzymami (Wywiad 4).

⁷ Wiele wzmianek o potrzebie wyciszenia podczas pielgrzymki odnajdujemy w cennych świadectwach pątników skałecznych, zebranych przez Z.S. Jabłońskiego. Maria Władyczanka, która pierwsze kilometry pielgrzymki przeszła samotnie, by uporządkować swe myśli i intencje, tak tłumaczy swoją indywidualną wędrówkę przez Zielonki do Korzkwi: „potrzeba mi było bardzo tych kilku kilometrów w zupełnej ciszy i samotności. Może należałoby dokonać refleksji przed pielgrzymką [...]. Ja jednak po prostu nie zdążyłam, a także bałam się zgłębienia nagromadzonych ludzi i programowych tematów, które nie pozwoliłyby mi na uporanie się z własnymi” (Władyczanka 1993, s. 63-64).

⁸ Szczegółowe wyniki odpowiedzi na pytanie „Wskaż, która z wymienionych form modlitwy występowała zbyt często, a której Ci brakowało?” zamieszczono w: Michalska 2014, s. 246, 380-381.

jednak potrzebują czasu na modlitwę prywatną, poszukują czasu na refleksję i kontemplację (ryc. 1). Wydaje się również, że owo zapotrzebowanie na ciszę potwierdza wykazaną w badaniach dominację motywacji o charakterze religijnym, dążenie do pogłębienia swej duchowości poprzez udział w pielgrzymce. Respondenci skałeczni wskazali, że *cele religijne* są dla nich najważniejsze (57,2% odpowiedzi). Pielgrzymi przede wszystkim pragną: *dziękować, wielbić, prosić, pokutować, doświadczyć odnowy duchowej*, w dalszej kolejności *manifestować swe przekonania i wiarę* (7,8%) oraz *zmobilizować się do większej religijności* (6,7%). Warto również zauważyć, że wymienione wyżej *cele religijne* okazały się znacznie ważniejsze (zająły 5 pierwszych miejsc w 13-stopniowej skali) od potrzeb *przynależności i utrzymania więzi społecznych* (zająły 10. pozycję w 13-stopniowej skali; 5,2%)⁹, co wskazuje na dominującą rolę funkcji religijnej w stosunku do omawianych niżej funkcji społecznych.

Ryc. 1. Długie postoje przy kościołach sprzyjają kontemplacji oraz indywidualnej modlitwie w ciszy i skupieniu (PPD, Gorenice, kościół pw. św. Mikołaja, fot. M. Michalska)

Fig. 1. Long breaks at the places of worship help pilgrims to contemplate and pray in silence (PPD, Gorenice, St. Nicholas Church, photo by M. Michalska)

⁹ Wyniki zsumowane dla lat: 2006-2008 (Michalska 2014, s. 217-220).

Wyżej opisana tendencja, objawiająca się dążeniem do pogłębienia własnej duchowości poprzez wyciszenie i kontemplację, może być również przejawem zmiany, jaka zachodzi w charakterze współczesnej religijności, dlatego warto ze szczególną uwagą obserwować zmiany dokonujące się w ruchu pątniczym. Zdaniem socjologa S. Burdziej obecnie obserwuje się przemianę religijności ze wspólnotowej na osobistą (Burdziej 2005, s. 83-86). O powyższej prawidłowości pisał już É. Durkheim, mówiąc o „prywatyzacji” religii¹⁰, tymczasem T. Luckmann używa określenia „nie-widzialna religia”, odnosząc je do obserwowanego we współczesnym społeczeństwie zjawiska ograniczania wspólnotowego wymiaru religijności, nieobecności religii w sferze publicznej na rzecz religijności indywidualnej, prywatnej (Luckmann 1996, s. 105-112, 153-155).

Funkcja edukacyjno-wychowawcza

Jedną z wielu funkcji, jakie pełni pielgrzymka, jest funkcja edukacyjno-wychowawcza (poznawcza) czy też ewangelizacyjno-edukacyjna. Funkcja ta odegrała szczególną rolę w powstaniu i kształtowaniu charakteru najstarszych krakowskich pieszych pielgrzymek: cysterskiej (powstałej w 1972 roku i przyłączonej w 1998 roku do PPK), skałecznej (utworzonej w roku 1976) i krakowskiej (powołanej w 1981 roku) (Michalska 2014, s. 90-91). Jak wspomina współtwórca i wieloletni przewodnik (do 1996 roku) pielgrzymki skałecznej o. Zachariasz S. Jabłoński, ewangelizacja niekiedy zdawała się „dominować nad modlitewnymi praktykami w ciągu dnia, tak że nawet niektórzy pątnicy skałeczną pielgrzymkę określali jako «akademię w drodze»” (Jabłoński 1996, s. 50; Por. Niezabitowska 1985, s. 113). Opisany profil pielgrzymki w dużej mierze współtworzyli sami jej uczestnicy, odgrywając znaczącą rolę w procesie przygotowywania programu pastoralnego (Jabłoński 1996, s. 50-54)¹¹.

Podobnie Z. Balon i K. Samsonowska, opisujący Pieszą Pielgrzymkę Krakowską, podkreślają, jak duże znaczenie dla ruchu pątniczego ma proces ewangelizacji: „[...] przez cały okres swojego istnienia [pielgrzymka] traktowana była jako rekolekcje w drodze czy nawet narodowe rekolekcje w drodze”. Tematyka treści podejmowanych w ramach pielgrzymki na przestrzeni lat ulegała istotnym zmianom, jednak zawsze starano się w programie uwzględnić „aktualne zadania duszpasterskie Kościoła w Polsce z potrzebami społecznymi danej chwili” (Balon, Samsonowska 1996, s. 60). Na przełomie lat 80. i 90. dokonano wyraźnych zmian w podejmowanej tematyce. Zagadnienia patriotyczne zajęły miejsce drugoplanowe wobec nowych wyzwań, z jakimi chciano się, zmierzyć, rozwijając ruch pątniczy w nowych warunkach społeczno-

¹⁰ Durkheim dostrzegał dążenia ku religii indywidualnie kreowanej i rozwijanej. Brał również pod uwagę fakt, że powyższe dążenia realizowano już w przeszłości, oraz że mogą one znacząco wpłynąć na charakter religijności w czasach przyszłych. Jednak zdaniem autora idea religii jest nierozzerwalnie związana z ideą Kościoła, religia „musi mieć charakter rzeczy w najwyższym stopniu zbiorowej” (Durkheim 2010, s. 37-39).

¹¹ Zaangażowanie osób świeckich współtworzących program pastoralny obserwuje się również w innych pielgrzymkach, m.in. w wielu warszawskich oraz pielgrzymce krakowskiej (Jabłoński 2007, s. 79).

-politycznych, przenosząc akcenty na aspekt religijno-duszpasterski. Szczególną rolę w owej transformacji programowej przypisuje się Janowi Pawłowi II, który zapoczątkował „nową ewangelizację” podczas VI Światowego Dnia Młodzieży w 1991 roku (Balon, Samsonowska 1996, s. 60-63)¹².

Kardynał Karol Wojtyła odwołując się do głównych treści poruszonych podczas III Synodu Biskupów (1974), przypomina o ewangelizacji, stanowiącej najbardziej właściwe i niepodważalne zadanie, obowiązek dla Kościoła. Tłumacząc wymiar doczesny faktu, że „jesteśmy wszyscy viatores”, pielgrzymami w drodze do zbawienia i zjednoczenia z Bogiem, „to na tej drodze już musimy także w tym zbawieniu uczestniczyć. I nawet więcej: zbawiać się i pomagać sobie wzajemnie do zbawienia” (Wojtyła 1980, s. 30, 39-40). Świadcstwo składane przez pielgrzymą, będącego częścią wspólnoty pątnicznej lub choćby nawiązującego kontakt z lokalną społecznością w indywidualnej wędrówce, zapewne wpisuje się w ten proces. Zastanawiając się nad współczesną rolą Kościoła i rozwojem kultu maryjnego w Polsce, będącego według Z.S. Jabłońskiego nośnikiem funkcji profetyczno-krytycznej, odwołajmy się do słów biskupa Jana Chrapka. Jego zdaniem profetyzm Kościoła po obaleniu totalitaryzmu „powinien się wyrażać przede wszystkim w uświadamianiu ludziom ich odpowiedzialności za otrzymany dar wolności” (Jabłoński 2007, s. 47), przypomnianiu o potrzebie wspólnej, pokornej służbie ludziom i czasom oraz na uwrażliwianiu na erozję wrażliwości religijnej. Współczesna ewangelizacja ma za zadanie odbudowę „skorodowanej wrażliwości wiary” (Jabłoński 2007, s. 47), proces ten może być zapewne realizowany również w ramach pielgrzymowania, szczególnie że pielgrzymka pełni również funkcję ewangelizacyjną względem osób spotykanych podczas drogi. Już poprzez samo istnienie stanowi ona świadectwo wiary i przynależności do Kościoła¹³ (ryc. 2).

W ramach pielgrzymowania, podobnie jak i w turystyce, kształtowana jest również świadomość ekologiczna – poprzez zwrócenie uwagi na środowisko i jego wartość (Różycki 2009, s. 77-86)¹⁴, zapewnienie pątnikom możliwości wyciszenia i kontemplacji na terenach o wyjątkowych walorach przyrodniczych i estetycznych. Rozwój owej funkcji w ramach pielgrzymowania jest szczególnie ważny w przypadku młodzieży i dzieci¹⁵, które licznie uczestniczą w ruchu pątnicznym. Dlatego też „problemy ekologii, uwrażliwienia pątników na piękno przyrody i konieczność jej ochrony” na

¹² O odmiennej funkcji, jaką pełni pielgrzymowanie w czasach dyktatury i w demokracji, można przeczytać w innej publikacji: Suttner 2005, s. 114-115.

¹³ Dawanie świadectwa traktowane jest jako sposób społecznego przekazywania wartości (Majka 1980, s. 77-78, 87-88).

¹⁴ Pielgrzymowanie staje się sposobnością do wprowadzenia człowieka w odmienne od codziennego środowisko, w estetycznie oraz przyrodniczo interesujący i cenny krajobraz, którego obserwacja może sprzyjać refleksji nad znaczeniem i koniecznością jego ochrony. Rozważania na temat edukacji ekologicznej rozpatrywanej w perspektywie nauki chrześcijańskiej przedstawiono m.in. w opracowaniu M. Ostrowskiego (2008, s. 59-60). Warto sięgnąć również po kolejny artykuł, w którym zwrócono uwagę na możliwość i konieczność rozwoju świadomości ekologicznej, szacunku do człowieka i natury w ramach turystyki: John Paul II 2002, s. 7-10.

¹⁵ Rozwój świadomości ekologicznej w młodym wieku wpływa na stosunek do ekologii i środowiska naturalnego osób dorosłych, co potwierdzono w badaniach naukowych prowadzonych z wykorzystaniem m.in. techniki wywiadu (Wells, Lekies 2006, s. 1-24).

stałe wpisano w program formacyjny Pieszej Pielgrzymki Krakowskiej (Balon, Samsonowska 1996, s. 65-66). Proekologiczny stosunek do środowiska przejawia się również w dbałości o porządek i czystość terenów użytkowanych podczas postojów oraz na trasie przemarszu grupy¹⁶. Przemiany społeczno-polityczne lat 80. i 90. oraz wzrost zaangażowania w problemy ochrony środowiska ze strony Kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej pozwoliły zwrócić większą uwagę na rozwój tej funkcji w ramach ruchu pątniczego. Krzysztof Przećławski podnosi konieczność wypracowania swoistej deklaracji obowiązków turystów i wprowadzenia jej również do programu pielgrzymek. Skonstruowanie owej deklaracji w oparciu o judeo-chrześcijański Dekalog nakładałoby na turystę czy pielgrzyma obowiązek dbania nie tylko o własną osobę, ale również o innych ludzi, dobra kultury oraz zwracało uwagę na potrzebę zrozumienia i uszanowania sacrum (odmiennych religii) oraz na obowiązek ochrony środowiska naturalnego (Przećławski 1994, s. 77-79).

Ryc. 2. Pielgrzymi dominikańscy (grupa „Cisza 2”) odpoczywają na postoju (PPD Poczesna, fot. M. Michalska)

Fig. 2. Pilgrims from the Dominican Order group (“Silent 2”) resting during one of their stops (PPD, Poczesna, photo by M. Michalska)

Funkcja integracyjna

Funkcję integracyjną pełniło pielgrzymowanie już w odległych czasach historycznych, gdy „kult jasnogórski spełniał rolę integracyjną w wielonarodowej Rzeczypospolitej” (Jabłoński 2007, s. 80). Do XV wieku – w okresie intensywnego rozwoju

¹⁶ Zadanie to wypełniają służby czystości oraz uwrażliwieni na powyższy problem pielgrzymi (Balon, Samsonowska 1996, s. 65).

pątnictwa w Europie na szlakach pielgrzymkowych prowadzących do Jerozolimy, Rzymu, Santiago de Compostela¹⁷, grobu św. Olafa w Trondheim oraz do Częstochowy¹⁸ – gromadzili się przedstawiciele niemal wszystkich krajów kontynentu europejskiego. Rozwój pątnictwa przyczynił się w sposób znaczący do integracji narodów i kształtowania europejskiej tożsamości. Wędrowka pielgrzymimi szlakami również współcześnie staje się więc „[...] okazją do odkrycia i poznania bogactwa różnorodności kultur narodowych, do otwarcia się na tę odrębność, do ubogacenia poprzez jej przyjęcie, do służenia członkowi innej grupy etnicznej w ramach chrześcijańskiego braterstwa” (Wons 2005, s. 133,140)¹⁹.

Zdaniem D. Ptaszyckiej-Jackowskiej, A. Jackowskiego i U. Gospodarek „piesze pielgrzymowanie stało się potężnym – choć nieformalnym – czynnikiem integracji społecznej, narodowościowej, europejskiej, kulturowej, pokoleniowej i ponadpokoleniowej. W perspektywie «jednej Europy» ta funkcja pielgrzymek jasnogórskich zaczyna być coraz bardziej spostrzegana i doceniana” (Ptaszycka-Jackowska, Jackowski, Gospodarek 1998, s. 115-116). Przyjmuje się, że do polskich pielgrzymów zmierzających pieszo na Jasną Górę przyłącza się rocznie od 10 do 20 tysięcy osób z ponad 25 krajów. Najwięcej pątników z zagranicy dołącza do następujących pielgrzymek: Warszawskiej, Gdańskiej, Krakowskiej, Przemyskiej, Podlaskiej i Góralskiej (Ptaszycka-Jackowska, Jackowski, Gospodarek 1998, s. 114). Zdaniem Z.S. Jabłońskiego od 1966 roku pielgrzymka warszawska miała już charakter ogólnopolski i międzynarodowy, a z czasem dołączali do niej również pątnicy spoza Europy (Jabłoński 2007, s. 97). Spośród pieszych pielgrzymek wyruszających z Krakowa na Jasną Górę zdecydowanie najbardziej międzynarodowy charakter ma Piesza Pielgrzymka Krakowska. Od początków jej istnienia (1981 rok) aż po rok 2011 jej uczestnikami byli przedstawiciele co najmniej 35 państw²⁰. Zdecydowana większość osób z zagranicy pielgrzymuje w ramach tzw. „włoskiej” grupy młodzieży z ruchu „Comunione e Liberazione” (Komunia i Wyzwolenie). Jej członkowie stają się częścią struktury pielgrzymki, niezwykłe ją ubarwiają i przelamując jej polski charakter (Wywiad 1) (ryc. 3). Pozostałe piesze pielgrzymki wyruszające z Krakowa, skałeczna i dominikańska, również goszczą pątników z zagranicy, jednak dominującą narodowością są Polacy, chociaż warto zaznaczyć, że ich uczestnikami nie są wyłącznie mieszkańcy Krakowa i okolic – pielgrzymki te mają już charakter ogólnopolski.

¹⁷ Wyjątkową pielgrzymkę do Santiago de Compostela, w której obok biskupów należących do CÔMECE (Komisji Konferencji Biskupów Wspólnoty Europejskiej) wzięło udział 300 pątników z niemal wszystkich krajów Europy, zrealizowano w dniach 17-21 kwietnia 2004 r. Główną intencją pielgrzymujących było dziękczynienie za postępujący proces integracji narodów europejskich w ramach Unii Europejskiej (Lunte 2005, s. 215-228).

¹⁸ Uznaje się, że Jasna Góra już w pierwszej połowie XV wieku miała zasięg międzynarodowy (Jackowski, Kaszowski 1996, s. 172; Jabłoński 2006, s. 179-180; Pasierb 1984, s. 102-109).

¹⁹ O integracyjnej roli pielgrzymowania, m.in. do Santiago de Compostela, można przeczytać w artykule: Wuwer 2005, s. 148-149.

²⁰ Poszczególne kraje wymieniono w dwóch publikacjach: *Piesza pielgrzymka...* 2002, s. 14, 32, 50, 74, 98, 122, 146, 166, 193, 219, 235, 253, 275, 295, 323, 351, 379, 411, 445, 476, 512; *Piesza pielgrzymka...* 2010, s. 10, 48, 88, 122, 162, 256, 304. Szczegółową listę krajów zebrano i przedstawiono w pracy: Michalska 2014, s. 110.

Zdaniem I. Sołjan utrzymanie wysokiej pozycji sanktuarium jasnogórskiego pośród największych ośrodków pielgrzymkowych Europy uwarunkowane było rozwojem funkcji patriotyczno-integrującej, ściśle związanej z funkcją religijną pełnioną przez sanktuarium. Funkcja ta, wpisana w wielowiekową historię ośrodka jasnogórskiego i trudną historię narodu polskiego, przyczyniła się do znaczącego ożywienia ruchu pątniczego, szczególnie w latach 30. i pod koniec lat 70. XX wieku (Sołjan 2012, s. 149, 153). Powstanie, program pastoralny oraz intencja²¹, wpisane w tradycję i historię pielgrzymek skałecznej i krakowskiej, potwierdzają ową tezę.

Ze względu na zmianę sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej po wielu dekadach zabiegania o niepodległość i wolność, również religijną, pojawiła się możliwość oraz konieczność zmiany kierunku rozwoju pątnictwa w Polsce, w celu umocnienia pozycji wartości chrześcijańskich i ich ochrony we współczesnym świecie. Zwrócono się ku wyżej opisywanej funkcji religijnej, lecz niepozbawionej idei integracji. Obecnie jednak integracja ma zachodzić szczególnie na poziomie grupy pątników, członków rodziny, w społecznościach katolickich, ale i poza nimi. Przede wszystkim polega ona na pogłębieniu więzi między Bogiem a człowiekiem. Jednocześnie należy zauważyć, że ze względu na rozwijającą się tendencję do korzystania z noclegów w szkołach, remizach, na polach namiotowych oraz w placówkach kościelnych²² następuje stopniowe ograniczanie rozwoju funkcji integrującej pątników z mieszkańcami miejscowości położonych na szlaku²³.

Elementem niezmiennie motywującym do wyruszenia na szlak z pielgrzymką jest potrzeba bycia we wspólnocie²⁴. Integracja z grupą wyznającą podobne wartości religijne daje poczucie bezpieczeństwa, zjednoczenia, umocnienia i radości. Paulin o. J. Pach, relacjonując wydarzenia pielgrzymkowe lat 80., wskazuje na „pragnienie autentycznego braterstwa” (Pach 2003, s. 30) jako na motyw uczestniczenia w Pieszej Pielgrzymce Warszawskiej. Tymczasem nowo powstałe grupy *rodzinne* w Pieszej Pielgrzymce Dominikańskiej, w 2011 roku (Wywiad 2) oraz w Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymce Metropolitalnej, w 2012 roku, wskazują na narastanie potrzeby pogłębienia więzi rodzinnych poprzez piesze pielgrzymowanie. Rozwój funkcji integracyjno-rodzinnej koresponduje również z nauką Kościoła, stanowiącą podstawę treści zawartych w pielgrzymkowym programie pastoralnym. Tworzenie odrębnych grup w ramach niektórych pieszych pielgrzymek niesie ze sobą zarówno korzyści,

²¹ Na oficjalnej stronie PPS widnieje informacja o intencji pielgrzymki: „Główna intencja każdej pielgrzymki to modlitwa i ofiara za Ojca Świętego, Kościół i Ojczyznę” (*Piesza Pielgrzymka Skałeczna* 2015). Od początku istnienia PPK (1981 r.) pielgrzymi głoszą: „Pielgrzymujemy w intencji Ojca Św. i Ojczyzny” (Balon, Samsonowska 1996, s. 59).

²² Wywiady: 1, 2, 3, 5.

²³ Do głównych przyczyn narastania tej tendencji możemy zaliczyć takie procesy i zjawiska, jak: wzrost liczby pielgrzymów na szlakach, przemiany społeczno-kulturowe objawiające się ograniczeniem zaufania wobec „obcych” i brakiem potrzeby bezpośredniego kontaktu z nimi, wydłużenie czasu pracy, nowe nawyki zachowań w dobie rozwijających się kontaktów internetowych, postępująca sekularyzacja, zamożność (i wynikająca z niej obawa przed utratą, zniszczeniem dóbr) lub ubóstwo (m.in. brak funduszy na ugoszczenie pątników), emigracja zarobkowa, rosnące wymagania wybranych pątników, a równocześnie przypadki ich niewłaściwego zachowania.

²⁴ O procesie utożsamiania się z grupą, doświadczania poczucia niezwykłej jedności, objawiającej m.in. dążeniem do powtórnego kolektywnego przeżycia pisze również C.G. Jung (1976, s. 133).

jak i pewne ograniczenia. Przykładowo, trudno mówić o integracji międzypokoleniowej w grupie złożonej wyłącznie z osób młodych.

Warto również zwrócić uwagę na fakt, że proces integracji poprzez nawiązywanie relacji i więzi między pielgrzymami a goszczącymi ich mieszkańcami odwiedzanych wsi i miasteczek bywa trudny²⁵. Jednak jak podkreślają pielgrzymi (Władyczanka 1993, s. 66-67), warto podjąć taki wysiłek, by lepiej poznać i zrozumieć nie tylko innych, ale i siebie samego; by móc się cieszyć oraz wzajemnie ubogacać swoją obecnością.

Ryc. 3. Pielgrzymi z grupy „Cominione a Liberazione” przemierzają Rynek Główny w Krakowie (PPK, Kraków, fot. M. Michalska)

Fig. 3. Pilgrims from the “Comunione a Liberazione” group at the Kraków’s Main Square (PPK, Kraków, photo by M. Michalska)

Funkcja kulturowa

O kulturowej funkcji pielgrzymowania interesującą opinię wyraża W. Świątkiewicz: „[...] pielgrzymowanie jest rzeczywistością religijną, a ponieważ religia zawsze jest zespolona z kulturą, jest racją istnienia kultury i wymaga też legitymizacji

²⁵ Otwarcie o takich trudnościach pisze jedna z uczestniczek pielgrzymki skałecznej, opisując wspólne pielgrzymowanie z grupą Niemców, którzy dołączyli w 1985 r. do X PPS (Władyczanka 1993, s. 66-67).

poprzez kulturę, więc pielgrzymowanie i pielgrzymka jest fenomenem religijno-kulturowym zawsze głęboko osadzonym w strukturach społecznych” (Świątkiewicz 2005, s. 117). Dlatego też pielgrzymowanie jest spotkaniem kultur²⁶, bowiem nawet pielgrzymka indywidualna jest wydarzeniem społecznym poprzez kontakt z ludźmi spotykanymi podczas drogi oraz gospodarzami miejsca świętego²⁷.

Niezmiennym i nieodłącznym elementem pielgrzymowania jest sanktuarium lub też inny obiekt, miejsce święte, będące celem wędrowki pątniczej. Pielgrzymka staje się częścią owego miejsca, buduje jego tożsamość, znaczenie, przejmuje pełnione przez niego funkcje i dowartościowuje je. O tym, że pielgrzymki jasnogórskie pełnią również funkcję kulturową, decyduje m.in. znaczenie ośrodka kultu ikony Matki Bożej. Tworzą go: wizerunek jasnogórski i sanktuarium Królowej Polski, konwent paulinów, budowle, przedmioty kultu i wota o niezaprzeczalnej wartości religijnej, historycznej, architektonicznej, artystycznej, tworzące „kompleks znaczący dla kultury nie tylko narodowej” (Jabłoński 2006, s. 174, 176-179). Zdaniem Z.S. Jabłońskiego „wzrastające natężenie ruchu pątniczo-turystycznego zdaje się wskazywać postępujące zainteresowanie tą złożoną rzeczywistością – symbolem religijnym i kulturowym” (Jabłoński 2006, s. 234) (ryc. 4).

Coraz częściej planując trasę pielgrzymki, zwraca się uwagę na walory kulturowe regionu, który jej uczestnicy będą przemierzać. Dokonuje się również celowych, wydłużających wędrowkę, zmian w przebiegu wytyczonego szlaku²⁸, by w duchu eklezjologii oraz w celu ubogacenia czy uatrakcyjnienia trasy odwiedzić regiony i obiekty o szczególnej wartości. Prowadzące na Jasną Górę szlaki krakowskich pieszych pielgrzymek przeplatają się, biegnąc malowniczą trasą wśród ruin zamków, licznych kościołów i kapliczek rozsianych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Poznawanie obiektów dziedzictwa kulturowego tego regionu, kontakt z lokalną społecznością, przemierzanie „uświęconej wiekową tradycją pątniczej drogi” (Witkowska 1993, s. 101; Jędrusiak 2008, s. 7, 9, 85-86) wyzwała poczucie ciągłości, kontynuacji, identyfikacji z miejscem, dodatkowo bardzo uatrakcyjniła trudną pieszą wędrowkę, a w pewnych przypadkach rozbudza również zainteresowania krajoznawcze. Pielgrzymowanie, będące spotkaniem kultur, może jednocześnie stanowić ważny czynnik przemian cywilizacyjnych (Kowalczyk 2008, s. 11), bowiem pielgrzymi również współcześnie nie obawiają się jawnie głosić swych przekonań, dzięki czemu wyraziście wpisują się w kulturę religijną odwiedzanych miejsc, niejako je kształtują.

²⁶ Kontynuowanie tradycji pielgrzymowania staje się płaszczyzną integracji kulturowej, decyduje o zachowaniu tożsamości społeczeństwa. Zdaniem W. Świątkiewicza „nie może być mowy o identyfikacji bez integracji kulturowej”. O spotkaniu lub też „zderzeniu” kultur czytamy w publikacji K. Przeclawskiego, który podejmuje temat funkcji turystyki. Przyjmując, że „turystyka niewątpliwie należy do kultury”, a pielgrzymowanie jest wyrazem określonej kultury, analogicznie możemy zdefiniować funkcję, jaką pełni pielgrzymowanie (Świątkiewicz 1987, s. 8, 122-125; Przeclawski 1994, s. 11-12).

²⁷ Interesujący opis owego zagadnienia przedstawia W. Świątkiewicz, odnosząc się do zjawiska pielgrzymowania w kontekście postępującego procesu sekularyzacji (Świątkiewicz 2005, s. 126).

²⁸ Przykładowo, trasę Ogólnopolskiej Pielgrzymki Rowerowej, wiodącej w 2008 roku przez Beskid Niski do Częstochowy, wydłużono z 600 do 900 kilometrów (Szpara, Jędrzejczyk 2010, s. 664-665).

Ryc. 4. Przybycie pątników skałecznych na Jasną Górę (PPS, Częstochowa, fot. M. Michalska)
Fig. 4. Members of Skałeczna pilgrimage arrive at Jasna Góra (PPS, Częstochowa, photo by M. Michalska)

Funkcja wypoczynkowa

Zdaniem P. Różyckiego, jak i według innych opinii, pielgrzymka może spełniać funkcję wypoczynkową i rekreacyjną. Mimo ogromnego trudu, jaki towarzyszy pieszej wędrówce, dzięki kontaktowi z pięknem przyrody i architektury pielgrzymowanie może być sposobem na regenerację sił duchowych, jak również fizycznych. Zgodnie z doświadczeniem i przekonaniem Karola Wojtyły, przemierzającego wielokrotnie pątnicze szlaki, odpoczynek należący do powinności człowieka można najdoskonalej realizować, obcując z naturą – świątynią Boga, pielgrzymowanie zaś stwarza odpowiednie warunki do owego spotkania (Różycki 2008, s. 59; 2009, s. 53-54). Pielgrzymi napotkani na szlakach wiodących ku Jasnej Górze wielokrotnie potwierdzali ową tezę. Pielgrzymowanie odnawia siły, mobilizuje do działania, buduje poczucie sensu, wykracza więc nawet ponad funkcję regeneratywną (Ostrowski 1996, s. 130-133), pozytywnie motywując do dalszej aktywności (ryc. 5).

Należy jednak zaznaczyć, że przy braku odpowiedniej motywacji, odpowiadającej charakterowi wędrówki – całkowicie dobrowolnej akceptacji zasad obowiązujących na pielgrzymce, powyższa funkcja nie jest możliwa do spełnienia. Bowiem dla większości osób pielgrzymka jest przede wszystkim z ogromnym wysiłkiem fizycznym, zmęczeniem, niewygodą, rezygnacją z codziennych przyjemności. Tymczasem szczególnie współcześnie celem człowieka jest unikanie wyżej wymienionych niekomfortowych sytuacji.

Ryc. 5. Pielgrzymi skałeczni w drodze na postój przy zamku w Mirowie (PPS, Mirów, fot. M. Michalska)

Fig. 5. Members of Skałeczna pilgrimage on route to their resting spot at Mirów castle (PPS, Mirów, photo by M. Michalska)

Należy zauważyć, że tendencja ta nie ominęła również zjawiska pielgrzymowania. Dzięki postępowi cywilizacyjnemu i technicznemu, ale i innym wspomnianym wyżej czynnikom, warunki pielgrzymowania na przestrzeni lat uległy zmianie. Tym, co wydaje się niezmiennie, są fizyczne możliwości ludzkiego organizmu, jednak i w tym przypadku należy wziąć pod uwagę specyfikę omawianego okresu w rozwoju państwa. Charakterystyczny dla współczesnego społeczeństwa brak codziennej aktywności ruchowej znacznie obniża możliwości poradzenia sobie z koniecznością pokonania pieszo około 30 kilometrów. Pojawia się więc pewne zagrożenie, by w tym dążeniu do zaspokojenia rosnących potrzeb pątników oraz konieczności dostosowania się do podlegających zmianom warunków ekonomicznych, społecznych czy kulturowych nie zatracić tego, co najważniejsze, by pielgrzymka nie zmieniła się w wyprawę turystyczną²⁹, tanie wakacje czy sposób na poprawę kondycji i sylwetki. Współcześnie jest to o tyle trudne, że wiąże się czasem z koniecznością dobrowolnego odmówienia sobie tego, co łatwo dostępne. Jak wskazuje Z.S. Jabłoński, brak komfortu i pozostałe elementy składające się na „pierwotny” wizerunek pielgrzymki stanowią dla wielu o jej wartości³⁰.

²⁹ Warto zaznaczyć, że powyższy problem znany był również w poprzednich dziesięcioleciach. W artykule z lat 80. czytamy, że korzystanie z pojazdów lub też towarzyszenie pielgrzymom bez zezwolenia podczas drogi było zabronione. Autor artykułu tłumaczy: „Chroniło to pielgrzymkę od ludzi, którzy chcieliby nie ponosząc fizycznej ofiary, wykorzystać ją do turystycznych lub innych celów”. Warto jednak zaznaczyć, że w pielgrzymce mogły uczestniczyć osoby, które nie miały „nastawienia czysto religijnego”, jednak wymagano, by podobnie jak pozostali pielgrzymi nie korzystali oni z dogodności przeznaczonych dla osób, które ze względów zdrowotnych nie mogły samodzielnie przejść całej trasy (Gałek 1984, s. 19).

³⁰ Autor ten tak tłumaczy jedną z przyczyn uczestnictwa pielgrzymów zagranicznych w polskich pieszych pielgrzymkach zmierzających na Jasną Górę: „[...] są znudzeni swoją wygodą; w mojej grupie Włosi wręcz mówią: «...błagamy was, żebyście niczego nie uprościli, żebyście nie dopuścili komfortu, bo zniszczycie coś bardzo ludzkiego». Otóż tak się stało, że mamy coś do dania innym” (Jabłoński 2007, s. 82).

Zakończenie

Analiza zmian, jakim podlega zjawisko pieszego pielgrzymowania, skłania do pewnej refleksji. Wydaje się, że w niedalekiej przyszłości (niektórych osób dotyczy to zresztą już obecnie) narodzi się tęsknota za dawnym sposobem pielgrzymowania, jego pozytywnymi dla wielu aspektami³¹. Jednak nawet doświadczeni pielgrzymi (Wywiad 5) zdają sobie sprawę, że pewne zmiany są nieodwracalne, a niektóre z nich są bardzo korzystne³² i niezbędne wobec wzrastającej liczby pielgrzymów. Ważne, aby zachować pierwotną ideę pielgrzymowania i by funkcja religijna pozostała dominującą – wtedy udział w pielgrzymce będzie sposobnością do odnowy duchowej własnej, jak i osób, które bezpośrednio lub pośrednio współuczestniczą, bądź jedynie obserwują pielgrzymy, a w zmieniającej się formie nie ulegnie zatraceniu pierwotna idea pielgrzymowania. Nie będzie to zapewne łatwe; bowiem, jak zauważa W. Świątkiewicz „„Pielgrzym» swoimi zasadami i regułami życia psuje «kolorową harmonię» świata” w przeciwieństwie do turysty, który „z łatwością adaptuje się do wielokierunkowych, rozproszonych i zdecentralizowanych orientacji współczesności” (Świątkiewicz 2005, s. 124).

Analizując krakowski pieszy ruch pątniczy, można zauważyć – zarówno wśród uczestników, jak i organizatorów – wyraźną chęć zachowania w pełni religijnego, choć niewyłącznie pokutnego, charakteru pielgrzymowania. Pielgrzymka nadal pełni głównie funkcję religijną, równocześnie obserwuje się rosnące zainteresowanie grupami, w których ważną rolę odgrywa indywidualna modlitwa w ciszy. Pielgrzymi dążą do pogłębienia własnej duchowości poprzez refleksję, wyciszenie i kontemplację, niezmiennie jednak pragną realizować ten cel, będąc we wspólnocie. Wraz z pogłębianiem się funkcji religijnej następuje ograniczenie funkcji integracyjnej względem osób zamieszkujących miejscowości położone na szlakach pątniczych. Pielgrzymi coraz rzadziej mają możliwość nawiązywania bezpośredniego kontaktu ze społecznością lokalną, bowiem większość z nich nocuje w szkołach, remizach i namiotach. Integracja zachodzi więc głównie w obrębie wspólnoty pątniczej, szczególnie zaś polega ona na pogłębieniu więzi między Bogiem a człowiekiem.

Pielgrzymowanie również współcześnie wiąże się z koniecznością zaakceptowania zaistniałych warunków i okoliczności, dostosowania się do nich, wyjścia poza własną misternie konstruowaną strefę komfortu, zapewniającą poczucie bezpieczeństwa. Mimo że również obecnie trudno sprostać wymaganiom stawianym pielgrzymom, pątnicy wciąż we wspólnotach pieszo przemierzają przeznaczone dla nich szlaki. Zważywszy na to, jak duże znaczenie we współczesnym świecie ma czynnik religijny, tym bardziej warto kontynuować badania nad zjawiskiem pielgrzymowania, rozważając możliwe kierunki jego transformacji³³.

³¹ W szczególności: bezinteresownym i serdecznym kontaktem z drugim zwykle nieznanym człowiekiem, skromnym i prostym posiłkiem, niemożnością zaspokojenia niemal każdej zachcianki w przydrożnym bądź pielgrzymkowym sklepiku, brakiem dostępu do telefonu i Internetu czy wreszcie możliwością pielgrzymowania w mniej zdegradowanym i zurbanizowanym środowisku.

³² Możliwość swobodnego głoszenia własnych przekonań religijnych czy też codzienny kontakt telefoniczny z bliskimi.

³³ Ciekawe rozważania nad problemem znaczenia badań religii we współczesnej geografii człowieka, roli religii w życiu publicznym i politycznym zaprezentowali R. Matlovič (2005, s. 315-327) oraz A. Jackowski (2002, s. 28).

Literatura

- Balon Z., Samsonowska K., 1996, *Piesza Pielgrzymka Krakowska na Jasną Górę*, Peregrinus Cracoviensis, 4, s. 59-72
- Burdziej S., 2005, *W drodze do Santiago de Compostela*, Kraków
- Datko A., 2001, *Człowiek w przestrzeni symbolicznej. Struktura oraz sakralne i społeczne funkcje pielgrzymek na przykładzie pątnictwa do Wejherowa i Swarzewa*, Peregrinus Cracoviensis, 12, s. 117-140
- Durkheim E., 2010, *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, przeł. A. Zadrożyńska, Warszawa
- Gałek A., 1984, *Lubelska Pielgrzymka Piesza na Jasną Górę*, Jasna Góra. Miesięcznik Sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej, 7, s. 15-21
- Jabłoński Z.S., 2004, *Jasna Góra bliska i daleka. Ze studiów nad Sanktuarium Narodowym*, Jasna Góra – Częstochowa
- Jabłoński Z.S., 2006, *Jasnogórska Bogurodzica w życiu Kościoła i Narodów*, Jasna Góra – Częstochowa
- Jabłoński Z.S., 1996, *Piesza pielgrzymka ze Skalki w Krakowie na Jasną Górę*, Peregrinus Cracoviensis, 4, s. 39-57
- Jabłoński Z.S., 2007, *Rozmowy o Jasnej Górze*, Jasna Góra – Częstochowa
- Jackowski A., *Geography of Religion*, „Peregrinus Cracoviensis”, 2002 (13), s. 25-33
- Jackowski A., 2005, *Jasnogórskie pielgrzymowanie bez granic*, Częstochowa
- Jackowski A., 2009, *Turystyka religijna – problemy badawcze i terminologiczne*. W: *Turystyka religijna na obszarach górskich*, red. A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz, Nowy Targ, s. 227-241
- Jackowski A., Kaszowski L., 1996, *Jasna Góra w systemie ośrodków pielgrzymkowych świata*, Peregrinus Cracoviensis, 3, s. 171-191
- Jędrusiak T., 2008, *Turystyka kulturowa*, Warszawa
- John Paul II, 2002, „*Ecotourism, the Key to Sustainable Development*”. *Message of the Holy Father John Paul II for the 23rd World Day of Tourism*, Peregrinus Cracoviensis, 13, s. 7-10
- Jung C.G., 1976, *Archetypy i symbole*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa
- Kowalczyk A., 2008, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*. W: *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, red. A. Kowalczyk, Warszawa, s. 9-57
- Luckmann T., 1996, *Niewidzialna religia. Problem religii we współczesnym społeczeństwie*, przeł. D. Motak, L. Bluszcz, Kraków
- Lunte S., 2005, *Die Wallfahrt der COMECE nach Santiago de Compostela., Ausdruck einer neuen europäische Wallfahrtsbewegung*. W: *Pielgrzymowanie a integracja*, red. Z. Glaeser, J. Górecki, Opole, s. 215-228
- Majka J., 1980, *Świadectwo chrześcijańskie jako element ewangelizacji*. W: *Ewangelizacja*, red. J. Krucina, Wrocław, s. 77-97
- Matlovič R., 2005, *The End of Geography of Religion? Towards the Issue of the Relevance of Religions Reserch in the Contemporary Human Geography*. W: *Geografia i sacrum. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. B. Domański, S. Skiba, t. 2, Kraków, s. 315-327
- Michalska M., 2014, *Spoleczno-geograficzne uwarunkowania pieszego pielgrzymowania z Krakowa na Jasną Górę (na przykładzie Pieszej Pielgrzymki Skalecznej)*, praca

- doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Kraków (maszynopis)
- Niezabitowska A., 1985, *Pielgrzymka*. W: *Z pielgrzymką do Częstochowy. Pamiętniki i wspomnienia*, red. M. Borzyszkowski, Olsztyn, s. 109-117
- Ostrowski M., 1996, *Duszpasterstwo wobec problemu wolnego czasu człowieka. Aspekt moralno-pastoralny ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień turystyki*, Kraków
- Ostrowski M., 2008, *Wychowawcza rola sakralnego krajobrazu*. W: *Elementy chrześcijańskie w edukacji ekologicznej*, red. M. Ostrowski, J. Partyka, Ojców, s. 51- 60
- Pach J., 2003, *Z notatnika pielgrzyma*, Częstochowa
- Pasierb J.S., 1984, *Znaczenia wizerunku Matki Boskiej Jasnogórskiej*, Studia Claromontana, 5, s. 102-109
- Piesza Pielgrzymka Krakowska na Jasną Górę 2002-2009*, 2010, oprac. A. Bac, J. Pierwoła, A. Krajewska, Kraków
- Piesza pielgrzymka Krakowska na Jasną Górę 1981-2001*, 2002, oprac. J. Gubała, A. Krajewska, A. Bac, Kraków
- Przeclawski K., 1994, *Turystyka a świat współczesny*, Warszawa
- Ptaszycka-Jackowska D., Jackowski A., Gospodarek U., 1998, *Piesze pielgrzymowanie na Jasną Górę*, Peregrinus Cracoviensis, 6, s. 111-135
- Różycki P., 2008, *Motywy pielgrzymowania na drogach św. Jakuba*. W: *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, red. A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz, Kraków, s. 53-61
- Różycki P., 2009, *Zarys wiedzy o turystyce*, Kraków
- Sołjan I., 2012, *Sanktuaria i ich rola w organizacji przestrzeni miast na przykładzie największych europejskich ośrodków katolickich*, Kraków
- Suttner E.Ch., 2005, *Auf Pilgerschaft in Europa*. W: *Pielgrzymowanie a integracja*, red. Z. Glaeser, J. Górecki, Opole, s. 113-116
- Szpara K., Jędrzejczyk E., 2010, *Pielgrzymki rowerowe Rzeszów – Jasna Góra organizowane przez Katolicki Klub Sportowy „Alpin” z Rzeszowa*. W: *Turystyka religijna*, red. Z. Kroplewski, A. Panasiuk, Szczecin, s. 659-668
- Świątkiewicz W., 2005, *Homo Peregrinus wobec postmodernistycznej sekularyzacji*. W: *Pielgrzymowanie a integracja*, red. Z. Glaeser, J. Górecki, Opole s. 117-128
- Świątkiewicz W., 1987, *Integracja kulturowa i jej społeczne uwarunkowania*, Katowice
- Wells N.M., Lekies K.S., 2006, *Nature and the Life Course: Pathways from Childhood Nature Experiences to Adult Environmentalism*, Children, Youth and Environments, 16, s. 1-24
- Witkowska A., 1993, *Z Krakowa na Jasną Górę*. W: *Pątniczym szlakiem Orlich Gniazd*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra – Częstochowa, s. 99-101
- Władyczanka M., 1993, *Pielgrzymkowe refleksje subiektywne*. W: *Pątniczym szlakiem Orlich Gniazd*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra – Częstochowa, s. 62-71
- Wojtyła K., 1980, *Ewangelizacja w świecie współczesnym*. W: *Ewangelizacja*, red. J. Krucina, Wrocław, s. 29-43
- Wons N., 2005, *Integracyjna rola pielgrzymowania w odniesieniu do mniejszości narodowych*. W: *Pielgrzymowanie a integracja*, red. Z. Glaeser, J. Górecki, Opole, s. 129-141
- Wuwer A., 2005, *Integracyjna funkcja pielgrzymowania w kulturze europejskiej*. W: *Pielgrzymowanie a integracja*, red. Z. Glaeser, J. Górecki, Opole s. 143-153

Koszańska K., 2011, *Grupa Czarno-Biała (czyli dominikańska grupa ciszy)*, Grupa Czarno-Biała Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Metropolitalnej, http://www.czarno-biala.dominikanie.pl/c4/grupa_czarno_biala_czyli_dominikanska_grupa_ciszy,1,33.htm, z dnia 22.12.2017

Piesza Pielgrzymka Skaleczna, 2015, <http://www.skalka.paulini.pl/page,30.html>, z dnia 22.12.2017

Wykaz wywiadów (archiwum prywatne)

Wywiad 1: wywiad z A. Bac (PPK, wywiad nr 1, przeprowadzono: 27.02.2012)

Wywiad 2: wywiad z O. Dubiel (PPD, wywiad nr 1, przeprowadzono: 22.02.2012)

Wywiad 3: wywiad z L. Gniewek (PPS, wywiad nr 1, przeprowadzono: 17.08.2012)

Wywiad 4: wywiad A. Kluz-Łoś z o. N. Kuczko, O. Dubiel i M. Batko (Radio Kraków, program *Duchowe wędrówki*; przeprowadzono: sierpień 2010)

Wywiad 5: wywiad z Wiercioch J. i Szumska E. (PPS, wywiad nr 1, przeprowadzono: 04.05.2012)

Składam serdeczne podziękowania moim rozmówcom za życzliwość i przekazane informacje.

Summary

Traditionally, the primary functions of pilgrimages include fulfilling religious and spiritual needs. The secondary functions are educational, social inclusion, cultural and recreational. However, in recent years, a discussion has emerged over how the collective nature of pilgrimages may be taking a more private turn. Our findings based on three years of field study researching the foot pilgrimages from Krakow to Jasna Góra from 2006 to 2008 support this claim. Through 579 surveys, multiple interviews and participant observation, our findings suggest that both pilgrims and the organisers are interested in continuing the religious character of the pilgrimage but we do see a decrease in the penance function as an important factor of the pilgrimage. We have observed an increased interest in groups praying in silence over traditional forms of pilgrimaging. We also measured a decrease in the integration between the pilgrims and the local community around the route. These findings point to changes in the primary functions of pilgrimages over time.

